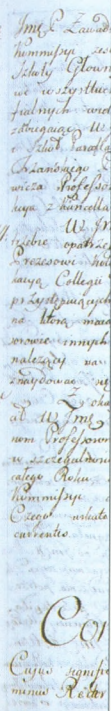

(1739–1799)

Bibl. Jag'

Nie jest znane miejsce urodzenia Antoniego Popławskiego, wiemy, że przyszedł na świat w województwie krakowskim, prawdopodobnie w rodzinie szlacheckiej. Piętnastoletni Jacek Popławski wstąpił do zakonu pijarów, by po dwuletnim nowiciacie przybrać imiona Antoniego Ignacego, pod którymi był znany przez resztę życia. Pobierał nauki w kolegiach pijarskich w Rzeszowie i na Wołyniu. Po ukończeniu szkół spotkało go wyróżnienie w postaci skierowania do Collegium Nobilium w Warszawie, gdzie uczył przez cztery lata (1759–1763). Opiekę nad nim roztoczył Stanisław Konarski, który wysłał go na studia teologiczne. Popławski rozpoczął je w Warszawie, następny rok spędził w Rzymie, najdłużej, bo dwa lata trwał jego pobyt w Paryżu i wywarł też największy wpływ na jego twórczość. Paryż był wówczas europejską stolicą oświecenia i tam Popławski zapoznał się z najnowszymi prądami tego okresu, w tym przede wszystkim z fizjokratyzmem. Następnie powrócił do Collegium Nobilium, gdzie wykładał retorykę, wymowę oraz prawo publiczne, naturalne i narodów. W nurt publicznej debaty dotyczącej modernizacji kraju włączył się, biorąc udział w konkursie ogłoszonym przez biskupa Ignacego Massalskiego, dotyczącym kwestii „Jakie nauki należałoby dawać kmiotkom”, a jego wypowiedź została nagrodzona. Massalski przypomniał sobie o nim, kiedy został przewodniczącym Komisji Edukacji Narodowej. W wyniku starań Komisji Popławskiego zwolniono z obowiązków nauczycielskich w Collegium. KEN powierzył mu zadanie napisania elementarza dla szkół parafialnych. Zadanie nie zostało wykonane i Popławski elementarza nie napisał, niemniej w 1774 roku ukazała się jego najlepsza praca *Zbiór niektórych materii politycznych*. Również w tym samym roku Popławski przedstawił memoriał *O rozporządzeniu i wydосkonaleniu edukacji obywatelskiej*, z którego wiele pomysłów zostało następnie wykorzystanych w reformie szkolnictwa. W 1775 roku został członkiem Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych, pobierając regularną pensję. Do jego obowiązków należało przygotowanie podręczników, towarzyszył również wizytatorom KEN, Ignacemu Potockiemu i Adamowi Czartoryskiemu, podczas hospitacji szkół. Ideą Popławskiego było stworzenie stanu nauczycielskiego jako odrębnej społeczności, specyficznie kształconej i cieszącej się specjalnymi prawami. Uważał, że w wyniku zreformowania zakonu pijarów i przekształcenia go w zgromadzenie księży świeckich, w jego obrębie powinny powstać wspólnoty kształcące nauczycieli.

Jego związki z Akademią Krakowską rozpoczęły się na początku 1780 roku od przedłożenia na uroczystym zebraniu Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych projektu Seminarium Kandydatów Stanu Akademickiego. Ten projekt wraz z projektem Hugona Kołłątaja stał się podstawą opracowywanej reformy Akademii Krakowskiej, a Antoni Popławski w dniu 28 kwietnia 1780 roku odebrał patent na rektora Seminarium Kandydatów Stanu Akademickiego przy Szkole Głównej Koronnej, oraz został mianowany profesorem prawa natury, politycznego i narodów w tejże Szkole. 29 września 1780 roku wprowadzono reformę kołłątajowską, Akademia Krakowska zmieniła nazwę na Szkołę Główną Koronną, a Popławski miał za zadanie dopełnić obowiązków reformatora, nadzorując kształcenie przyszłych reformatorów.

Niestety, jego koncepcja wspólnoty kształcącej nauczycieli nie sprawdziła się w istniejącej strukturze Uniwersytetu. Wina leżała po obydwu stronach. Profesorowie Uniwersytetu z niechęcią przyjęli reformatora z zewnątrz, czyhając na jego pomyłki. Także sam Popławski traktował surowo przyszłych nauczycieli, uważał, że Semina-

rium musi być jednostką zamkniętą i podporządkowaną regułom życia podobnym jak w nowicjacie zakonnym. Prefektwie Seminarium, Bonifacy Garycki i Innocenty Smaczniński, stanęli po stronie wychowanków, wytykając Popławskiemu autokratyczny stosunek do przyszłych nauczycieli. Do tych zarzutów dołączono jeszcze brak dbałości o finanse. Decyzją KEN w 1783 roku Seminarium Kandydatów przestało istnieć. Niemniej Popławski w dalszym ciągu pełnił obowiązki profesora prawa natury, politycznego i narodów oraz ekonomii politycznej. Także przez trzy lata (1783–1786) wykładał prawo kryminalne. W stan spoczynku przeszedł w roku 1796, żył jeszcze trzy lata, zmarł w Krakowie. W matrykule pijarskiej odnotowano fakt, iż żył w ubóstwie.

*

Zgodnie ze średniowieczną tradycją ekonomia była wykładana na wydziale prawa. Do czasów Popławskiego w Akademii Krakowskiej wykład ów oparty był głównie na przypisywanej Arystotelesowi *Economice*, wzbogaconej o tomistyczną interpretację zjawisk gospodarczych. Nowatorstwo Antoniego Popławskiego polegało przede wszystkim na tym, iż był on pierwszym w Polsce profesorem, który wykładał nowożytną ekonomię. Do czasów Popławskiego pijarska doktryna ekonomiczna nauczana w szkołach pijarskich upowszechniała tomistyczno-kameralistyczny styl myślenia. Uwagę zwracano na państwo, wśród czynników zapewniających dobrobyt wymieniano: powiększenie liczby ludności, dbanie o manufaktury i handel oraz kwestie związane z pieniądzem, mówiono też o konieczności reformy rolnictwa. Rywalizujący z pijarami jezuici wypracowali już w XVI i XVII wieku doktrynę protoliberalną i w jej ramach propagowali indywidualizm jako tzw. *amour-propre eclaire*, co oznaczało, iż człowiek winien postępować zgodnie ze swoim dobrze rozumianym interesem. W ten sposób jezuici przenieśli ciężar dyskusji ze sfery ogólnych kanonów postępowania do wnętrza (sumienia i honoru) jednostki. Pijarzy zdawali sobie sprawę, że Kościół, propagując zachowanie zgodne z honorem, może uszczuplić swoje wpływy. Widać było wyraźną potrzebę nowej doktryny katolickiej, w której byłoby miejsce nie tylko dla Opatrzności, ale i dla nowożytnie pojętej sfery gospodarczej oraz dla gospodarującego człowieka. Popławski był tym, który dostrzegł, nie wymagające zbyt dużych modyfikacji, gotowe rozwiązanie w postaci doktryny fizjokratów, godzącej działanie Opatrzności z racjonalnym gospodarowaniem.

Śladem fizjokratów podążył Popławski w swej najlepszej pracy *Zbiórce niektórych materii politycznych* (1774). Zawarł w niej pochwałę doskonałości planu Boskiego, jednocześnie wprowadzając nowożytną interpretację owego planu. Popławski przedstawia następujące rozumowanie. Bóg w swojej dobroci ofiarował człowiekowi niewyczerpalną urodzajność ziemi, żądając w zamian jedynie podporządkowania się prawom natury. Jeśli człowiek w swój stosunek z ziemią zaangażuje rozum, inwencję i pracę, z pewnością doczeka się ekonomicznej nagrody, nie mówiąc już o tym, iż będzie postępował etycznie i zgodnie z wolą Boga. Nowa fizjokratyczna perspektywa oglądu sfery gospodarczej stwarzała nadzieję i sprzyjała wierze, iż cel znajduje się na odległość ręki. Ten optymizm, charakterystyczny dla pierwszej połowy oświecenia, został wyeksponowany przez Popławskiego. Odpowiadała mu dwuznaczność fizjo-

kratyzmu, gdzie konserwatyzm sąsiadował z radykalizmem. Konserwatyzm umożliwiał – poprzez uwypuklenie elementów religijnych – nadanie wywodom moralnym i ekonomicznym całościowej formy. Radykalizm pozwolił na lepsze uzasadnienie konieczności reformy.

Popławski nie tyle akcentował „naukowość” czy „matematyczność” fizjokratycznych praw, ile ich oczywistość i utylitarny charakter. Społeczeństwo trzeba „zmusić” do racjonalnych zachowań. To sejm ma zainicjować proces reform, a król wraz z komisjami sejmowymi – czuwać nad ich wykonaniem. Dobre państwo to państwo bogate, które siły swoje czerpie z zamożności i towarzyszącej jej moralności. Stąd – wnioskował Popławski – wprowadzając zasady fizjokratyczne, torujemy drogę i cnotcie, i bogactwu wszystkich obywateli.

W swych rozważaniach Popławski kładzie nacisk na ukazanie, iż ekonomiczny wymiar życia ludzkiego i sens moralny bytowania są rewersem i awersem tego samego procesu. Doskonalenie cnoty – według niego – zawiera się w pracy rolnika i opiece pana. Do pierwszej potrzebna jest elementarna znajomość nauki, pozwalająca na przewidywanie skutków podejmowanych czy też zaniechanych działań (tu postulował obowiązkowe kształcenie chłopów); do drugiej inwestowanie i nadzór ekonomiczno-techniczny. Uważał, że wkład kapitału i pracy wprowadzie wspomagając naturę, niemniej bardziej są formą uczestnictwa w Boskim ładzie, niż indywidualną ekspresją możliwości człowieka.

Popławski dostarczył zarówno zakonnikom, jak i bogatej szlachcie silnej motywacji do działań. Jego *Zbiór*... stawiał interes państwa na pierwszym planie i owo stwierdzenie było przezeń interpretowane jako przede wszystkim nakaz intensyfikacji działań w sferze ekonomicznej. Szlachta miała silne poczucie jedności z państwem, poczucie, które przybierało postać monopolu, a Popławski wykorzystywał je jako argument za intensywną działalnością ekonomiczną. Przyjmując tę postawę, nie akcentował wyłączności szlachty, wprost przeciwnie, zabiegał o wprowadzenie długoletniej dzierżawy, argumentując, iż poprawa materialnego statusu chłopów – dzierżawców powinna sprzyjać ich edukacji obywatelskiej, przysparzając w przyszłości obrońców kraju.

Popławski nie był wierny literze fizjokratyzmu, jego *Zbiór*... stanowi raczej dość daleko idącą adaptację tez fizjokratycznych do potrzeb takiego kraju jak Polska. Idea porządku fizjokratycznego w interpretacji Popławskiego pokazywała, jak uzdrowić państwo, pozwalała na sformułowanie trzeźwej diagnozy dotyczącej sytuacji gospodarczej, i co najważniejsze – rekomendowała reformę gospodarki, polegającą na nadaniu wolności chłopom, jako remedium pozwalające zarówno na walkę z korupcją, jak i na osiągnięcie lepszych wyników gospodarczych.

Największą zaletą książki Popławskiego było przemycanie w starych nazwach nowych treści. Państwo przedstawiało być ksenofobicznym państwem Sarmatów. Szlachecka cnota samouwielenia stawiała się cnotą poświęcenia dla kraju, znajdującą swe ujście w działalności gospodarczej. Anarchiczna wolność szlachecka została pozbawiona swego anioła stróża – Opatrzności pojętej jako Boskiej super-opieki nad stanem szlacheckim. Zastąpiła ją nowa, zdyscyplinowana prawami natury i fizjokratycznego porządku Opatrzność, która karała brakiem zamożności tych, którzy naruszali jej reguły.

Francuska doktryna fizjokratyzmu służyła Popławskiemu jako wzorzec, przydawał temu wzorcowi więcej barw niżli czynili to nawet fizjokraci francuscy. Owe przeja-

skrawienia potrzebne były do uzmysłowienia szlachcie jej zacofania. Popławski twierdził, iż w szeregu państw, które czerpią swą potęgę z rolnictwa, Polska pod względem zasobów sytuuje się wysoko, natomiast pod względem organizacji, dojrzałości instytucji społecznych, bezpieczeństwa i wolności ludzkiej zajmuje jedno z ostatnich miejsc. Adept tej nauki, po zapoznaniu się z wywodem Popławskiego, musiał odczuwać coś w rodzaju wstydu, który winien go był mobilizować. Rezultaty przyszły dość szybko. Ogólnonarodowa debata dotycząca tak zwanej „kwestii włościańskiej”, która rozgorzała na przełomie XVII i XIX wieku, stanowi wyraźny dowód pożytku z nauczania fizjokratyzmu w szkołach. Widać w niej dwie zasadnicze tezy głoszone przez Popławskiego: rozszerzenie formuły państwa na wszystkie osoby zamieszkujące jego terytorium oraz owo poczucie wstydu płynące ze świadomości zacofania.

*

Najważniejszym zadaniem polskich reformatorów doby oświecenia było uporanie się z fatalizmem sarmackim, odejście od przeświadczenia o wszechmocnej opiece Opatrzności na rzecz wiary w siły ludzkie. Choć ogólna osnowa i założenia fizjokratyzmu nie naruszały sarmackich przekonań, dzięki między innymi, wykładni zaproponowanej przez Popławskiego, nie został on wykorzystany przez sarmatyzm w celach obronnych. Jako narzędzie reform w sferze działań praktycznych niezupełnie zdał egzamin. Spowodował natomiast trudne do przecenienia zmiany w społecznym oglądzie spraw ekonomicznych. Wprowadził pewien ład do dyskusji politycznych i gospodarczych, zwłaszcza jeśli chodzi o kwestię chłopską. Wszystkie inne programy dotyczące reformy wsi, w tym również sarmacki, musiały się zmierzyć z fizjokratyczną argumentacją. W rezultacie Popławski zainicjował „ekonomizację” i racjonalizację kwestii chłopskiej i stworzył podwaliny polskiej nowożytnej nauki ekonomicznej. W dużym stopniu przyczynił się także do sformułowania programu dla nowej oświeceniowej elity społecznej, która tworzyła reformatorskie lobby konkurujące ze starą elitą sarmacką. W braku rzeczywistych sił społecznych, słabości mieszczaństwa i kupiectwa, Polska ogromnie potrzebowała ludzi, którzy chcieliby myśleć w kategoriach ekonomicznych.

Wielką zasługą Antoniego Popławskiego było uczynienie z doktryny fizjokratycznej postawy nauczania w szkołach KEN, a także przedmiotu wykładanego w Szkole Głównej, a w ślad za tym także w Akademii Wileńskiej. W Uniwersytecie Jagiellońskim kontynuowano tradycję Popławskiego, świadczą o tym rękopisy wykładów Sebastiana Czochozna i Józefa Sołtykowicza. W Wilnie tę tradycję podtrzymał godnie inny wyższy rangą pijar, biskup Hieronim Stroynowski, który został autorem pierwszego nowożytnego podręcznika do nauki ekonomii w Polsce pt. *Nauka prawa przyrodzonego, politycznego, ekonomiki politycznej i prawa narodów* (trzy wydania: 1785, 1791, 1805). Autor podpisał go już nie inicjałami, jak to uczynił Popławski w swoim *Zbiorze...*, ale pełnym nazwiskiem, a książka służyła studentom jeszcze w pierwszej połowie XIX wieku. Nauka ekonomii w Polsce dzięki pijarowi Popławskiemu zadomowiła się już na dobre.

Następcy Antoniego Popławskiego, profesorowie ekonomii w Uniwersytecie, tacy jak Włodzimierz Czerkawski, Adam Krzyżanowski i Adam Heydel pozostali wierni tradycji stworzonej przez Antoniego Popławskiego, człowieka nauki pracującego na

rzecz swojego kraju, czynnie uczestniczącego w życiu publicznym, tropiącego przyczyny zacofania i szukającego w nauce argumentacji oraz rozwiązań korzystnych dla polskiej gospodarki.

Janina Rosicka

Bibliografia

- Chamcówna M., *Popławski Antoni*, *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXVII, 1983, s. 602–604.
- Fujak H., *Moralność a gospodarka – Antoni Popławski*, w: *Physiocracy Yesterday and Today. Economy – Philosophy – Politics*, Rosicka J. (red.), Kraków 1996.
- Konopczyński W., *Polscy pisarze polityczni XVIII wieku*, Warszawa 1966.
- Majorek Cz., *Książki szkolne Komisji Edukacji Narodowej*, Warszawa 1975.
- Opalek K., *Mysł Oświecenia w Krakowie*, Kraków 1955.
- Opalek K., *Prawo natury u polskich fizjokratów*, Warszawa 1953.
- Rosicka J., *Physiocracy in Poland*, w: Delmas B., Delmas T., Steiner Ph. (eds.), *La diffusion internationale de la physiocratie*, Presses Universitaires, Grenoble 1995.

